

О. Гриб

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

**ОЛЕКСАНДР БАРВІНСЬКИЙ У ГРОМАДСЬКО-
ПРОСВІТНИЦЬКОМУ РУСІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ**

В сучасній історичній науці великого значення надається вивченню життя, діяльності та наукової спадщини визначних громадсько-політичних та культурних діячів, які зробили великий внесок у розвиток української наукової думки та піднесення освітнього рівня українського населення наприкінці ХІХ століття. Провідну роль відводять вчені українській еліті у процесі творення української нації та розбудови власної держави, особливо в часи національного відродження.

Серед цілої плеяди західноукраїнської інтелігенції другої половини ХІХ століття неможливо не виділити багатогранну особистість Олександра Барвінського — українського політика, історика, педагога, який належав до видатної династії Барвінських. Як зазначав Олег Романів, голова Наукового товариства імені Т. Шевченка, “рід Барвінських належить до тих дивовижних сімейних кланів, які, незважаючи на істотне вивищення із загальної народної маси, протягом століть зберігали вірність своєму народові та своїй вірі... Їхній приклад служіння Україні проявився особливо у поколіннях, яким судилося жити в ХІХ столітті...” [1].

Сучасний стан історичної науки дозволяє дослідити діяльність та наукову спадщину Олександра Барвінського з метою її повернення українській громадськості, оцінити його внесок у розбудову культурного та освітнього життя українців-галичан. Окремої уваги потребує дослідження громадсько-просвітницької діяльності Олександра Барвінського та визначення його місця серед української еліти Галичини наприкінці ХІХ століття.

Джерельну базу дослідження складають рукописні матеріали, які належать до особистого архіву Олександра Барвінського та зберігаються у Фонді родини Барвінських (фонд № 11) Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН Украї-

ни. Іншим джерелом даного дослідження є листування Олександра Барвінського з видатними діячами національно-культурного відродження Західної та Східної України: М. Драгомановим, П. Кулішем, М. Грушевським, К. Студинським, Й. Заячківським, О. Кулачковським, В. Охримовичем та Головним відділом НТШ та товариства “Просвіта”, що зберігається у фондах Центрального державного історичного архіву м. Львова. Важливим джерелом вивчення життя і творчості Олександра Барвінського є його “Спомини з мого життя” у чотирьох частинах, перша частина яких побачила світ у 1912 році, друга — 1913-му третя і четверта частини, на жаль, так і не вийшли друком. У 2004 році “Спомини з мого життя” були перевидані: Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А. Шацька, О. Федорук; Ред. Л. Винар, І. Гирич. — К.: Смолоскип, 2004. — С. 528. Зі вступним словом Л. Винара та І. Гирича. Серед сучасних дослідників життя і творчості Олександра Барвінського слід в першу чергу виділити Стефанію Павлишин, Олену Аркушу, Ігоря Чорновола, Богдана Гречина, Ольгу Кравець.

Олександр Барвінський народився 8 червня 1826 року в родині священика в селі Шляхтинці поблизу Тернополя. Рід Барвінських на той час вже був відомий окремими його представниками, проте Олександр у його братам судилося зробити значний внесок не лише у прославленні свого роду, але й у пробудженні самосвідомості українців-галичан. Родина Барвінських належала до тієї нечисельної української громади, яка зберігала і шанувала національну мову і культуру. У другій половині XIX століття східні галичани переважно говорили польською та німецькою мовами, не виключенням було і греко-католицьке духовенство. Як зазначав сам Олександр Барвінський у своїх “Спогадах”: “Змалку... чув я дома лише руське слово, дім моїх родичів був щиро руський, хоч поміж тодішніми священичими родинами, особливо на Поділлі, говорено звичайно по-польськи” [2].

Початкову освіту Олександр Барвінський здобув у сільській шляхтянській однокласовій, так званій тривіальній школі. У вересні 1857 року Олександр пішов до першого класу Тернопільської державної гімназії імені Поля, навчання в якій, як і в середній школі, велося німецькою та польською мовами. Просвітницька діяльність Олександра Барвінського розпочалася ще у Тернопільській гімназії, де на-

весні 1864 року заходами Михайла Чачковського, в подальшому відомого громадського діяча Тернопільщини, постав літературно-науковий гурток “Громада”. Ідея створення гуртка належить Данилу Тянячкевичу, одному з активних діячів львівської Громади, який листувався із старшими учнями гімназії. До “Громади” О. Барвінського залучив його шкільний товариш Іван Пулюй, у майбутньому відомий учений-фізик, з його дочкою пізніше одружився син Олександра Василь, відомий український композитор [3].

На зборах “Громади”, які зазвичай відбувалися щосуботи, а іноді у неділю та свята, виголошувалися промови з нагоди певних святкувань, доповіді на літературні й історичні теми, відбувалися читання творів визначних поетів. Члени товариства вивчали твори П. Куліша, М. Костомарова, оповідання М. Вовчка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, читали окремі номери журналу “Основа”. Найбільшу цінність для “громадівців” складали твори Т. Г. Шевченка, що, за браком друкованих видань, переписувались, заучувались та читались на зборах.

Після закінчення гімназії у 1865 році батьки наполягали, щоб Олександр пішов за прикладом батька і старших братів у священниці. Однак він обрав шлях педагогічної ниви.

У жовтні 1865 року Олександр Барвінський поступив до Львівського університету на філософський факультет. Серед університетської молоді тих часів Олександр Барвінський належав до найдіяльніших. Будучи студентом університету, він познайомився із Володимиром Шашкевичем, сином Маркіяна Шашкевича; галицьким письменником і журналістом Федором Заревичем (псевдонім Юрко Ворона), поетом Ксенофонтом Климовичем (псевдонім Іван Хмара), письменником Володимиром Левицьким, Логином Лукашевичем, Костем Горбалем, Володимиром Ясеницьким. Усі ці молоді люди були об’єднані спільною національною ідеєю, і на своїх зустрічах піднімали питання її поширення серед української громадськості Галичини. З цією метою за безпосереднім сприянням Олександра Барвінського було відновлено львівську “Громаду”. До товариства активно включилися Тит Заячківський, який пізніше став управителем львівської митниці та послом до Галицького сейму та з яким О. Барвінський підтримував дружні стосунки протягом усього життя; Євген Желехівський, пізніше автор “Малорусько-німецького словника”, Олек-

сандр Огоновський, пізніше професор Львівського університету; Тит Ревакович, пізніше адвокат, громадсько-політичний діяч; Максим Михаляк, Іван Верхратський, Кость Личаківський, Теофіл Грушкевич, Андрій Січинський, Володимир Ганкевич, Осип Барвінський, Володимир Навроцький. Головою “Громади” спочатку було обрано А. Січинського, але пізніше він відмовився від цієї посади, і його місце посів Олександр Барвінський.

Відновлена “Громада”, з огляду на переважну її більшість, була молодіжним товариством, члени якого в основному були студентами Львівського університету та українцями за національною приналежністю. Вони склали основу народовського руху, що виник ще у 60-х роках XIX століття в Галичині. Вони виступали за єдність усіх українських земель, прагнули пробудити національну самосвідомість в українській молоді. Основною метою народовців став розвиток української літератури на народній основі, створення єдиної літературної мови, піднесення культурного рівня народу західноукраїнського краю, згуртування національних інтелектуальних сил. Саме тому свою активність вони виявили насамперед у культурній сфері.

Силами молоді “Громади” у Львові започатковується відзначення Шевченківських свят-роковин. У цей час Олександр Барвінський знайомився з Миколою Лисенком, який у 1867 році проїздом опинився у Львові, і надихнув його на створення відомого “Заповіту” Тараса Шевченка. Враховуючи брак галицьких видань Шевченківських творів, О. Барвінський разом із товаришами розпочав підготовку до друку “Поезії Тараса Шевченка”, що мали включати твори, друковані у “Вечерницях”, “Меті” і в петербурзькій “Основі”, а також весь рукописний “Кобзар”, поширюваний серед молоді [2, 108]. Таким чином протягом 1866–1868 років, з’являється перший найповніший на той час збірник Шевченківських творів у Галичині під заголовком “Поезії Тараса Шевченка” у двох томах [4]. Окрім активної громадської роботи, О. Барвінський друкувався у львівській “Правді” та продовжував навчання в університеті.

Майже всі члени Львівської студентської “Громади” в подальшому стали видатними культурними та громадсько-політичними діячами Західної України та зайняли чинне місце в національному відродженні держави наприкінці XIX — на початку XX століття.

По закінченні Львівського університету у 1868 році розпочалася

педагогічна кар'єра Олександра Барвінського, він одержав місце замісника вчителя у Бережанській гімназії. Відчувши необхідність у нових українських підручниках, він розпочав підготовку своєї першої читанки з української літератури [5]. В цьому йому активно допомагав Пантелеймон Куліш, з яким Олександра Барвінського познайомив Микола Лисенко. Дружба двох літературознавців тривала понад двадцять років і припинилася на початку 1890-х років внаслідок розходження у політичних поглядах.

27 вересня 1871 року Олександр Барвінський розпочав свою роботу в учительській семінарії міста Тернополя. На початок 70-х років XIX століття на Тернопільщині не було жодної громадсько-політичної організації, яка б активно проявила себе у суспільному житті та національному русі краю. Свідомої української інтелігенції було небагато, тому сформований ними народовський табір був слабкий і неорганізований, міщанство і селянство було байдуже до народних справ. Відчуваючи потребу в піднесенні освітнього рівня українців Східної Галичини, а відтак і пробудження національної самосвідомості, Олександр Барвінський розгорнув на Тернопільщині та по всьому північному Поділлі широку культурно-освітню діяльність. Він усвідомлював, що його покликання полягало в піднесенні рівня освіченості нашого народу як однієї із складових процесу формування національної самосвідомості та національно-культурного відродження українців: “З гімназійних і університетських часів, з “Громади” виніс я се розуміне, що нашому народови треба просвіти, щоби его двигнути з морального і матеріального занепаду, щоби его довести до національної свідомості, і підготувати его до сповнення задачі, призначеної ему Провидінем і історією серед інших освічених народів” [2, 246].

Разом із своїми сподвижниками, які також відчували потребу у народній роботі, Северином Навроцьким (катехитом учительської семінарії), Петром Левицьким (професором польської гімназії), Юрієм Гецевим (учителем віділової школи), Костем Горбалем (заступником учителя української мови учительської семінарії), Володимиром Лучаківським (адвокатом) та Левом Шеховичем (судовим ад'юнктом) Олександр Барвінський розпочав роботу по створенню філії товариства “Просвіта” у Тернополі [6, 49].

Справа тягнулася до 29 червня 1876 року, коли за ініціативою

Головного відділу товариства “Просвіта” зібралися найбільш свідомі члени тернопільської громади на збори. Окрім місцевих священиків та народних вчителів у члени товариства записалися також селяни. Членство не лише посадових осіб, що вступали у товариство всупереч побоюванням реакції уряду, але й міщан і селянства свідчило про зростання самосвідомості серед української громадськості Тернопільщини. Головою філії було обрано доктора Володимира Лучаківського, відомого на Тернопіллі адвоката, Олександра Барвінського було обрано секретарем. До філії належали тоді також члени товариства “Просвіта” збаразького, скалатського, теребовлянського, гусятинського і чортківського повітів, бо в цих повітах на той час ще не були відкриті філії товариства [7].

Олександр Барвінський і його однодумці, члени філії, часто виїжджали у села Тернопільщини з метою проведення просвітницько-культурної роботи серед селян, організували етнографічні виставки і концерти, “фестини”, віча, сходини тощо. Було засновано багато нових осередків Товариства, де проходили ці та інші заходи.

Попри свою широку громадську і педагогічну діяльність Олександр Барвінський активно продовжував займатися видавничою роботою, у світ виходить низка його просвітньо-педагогічних публікацій та біографічних розвідок. Серед них можна відзначити “В. Франклин, яко примір чесного, трудящого і ощадного чоловіка” (1883; 2-ге вид. 1891), “Убоге та багате село. [Після Репета обробив Подолянин]” (1883), “Спомини про життя і діяльність Володимира Барвінського” (1884), “Літопис суспільної роботи і сили русинів австрійських” (1885), “Цісар і король Франц Йосиф I, картини з його життя і володіння” (1888, 2-ге вид. 1908), “Києво-Печерська лавра” (1890) та розвідку, присвячену Маркіяну Шашкевичу, написану спільно з І. Чапельським, “З Маркіянової спадщини”.

Велике значення в просвіті галицьких українців надавав Олександр Барвінський історії, тому на початку 1880-х років він активно починає займатися дослідженнями історії рідного краю та вивчає історичну літературу, що надходила зі Східної України. На замовлення товариства “Просвіта” він пише свою першу працю з історії України [8].

Схвальні відгуки одного з провідних істориків того часу Володимира Антоновича спонукали його до написання цілої низки історич-

них праць. Варто зауважити, якщо літературознавчі погляди Олександра Барвінського формувалися під впливом Пантелеймона Куліша, то історичні — Володимира Антоновича. Великого значення галичанин надавав думці видатного історика, притримувався основних його методичних порад. Особливо це проявилось при укладанні “Руської історичної бібліотеки”, коли О. Барвінський особисто бачився з В. Антоновичем для обговорення цього видання. Програму видання окрім Володимира Антоновича схвалили також Олександр Кониський, Василь Вовк-Карачевський та Павло Житецький, які погодились перекладати історичні монографії для “Руської історичної бібліотеки”. Схвальні відгуки отримала серія і від Михайла Драгоманова, з яким Олександр Барвінський листувався протягом тривалого періоду.

Плідна співпраця Олександра Барвінського та Володимира Антоновича тривала протягом багатьох років. Саме в цей період у будинку Антоновичів Олександр Барвінський знайомиться з молодим істориком Михайлом Грушевським. О. Барвінський надсилав В. Антоновичу примірники усіх книжок, що друкувалися у видавництві НТШ, та періодичні видання, особисто радився з приводу окремих питань, зокрема відкриття кафедри історії України у Львівському університеті [9].

Схвальні відгуки отримала “Руська історична бібліотека” і від Михайла Драгоманова, який також надавав практичні рекомендації щодо її видання. Олександр Барвінський листувався протягом тривалого періоду з Драгомановим, також надсилав йому примірники усіх книжок, що друкувалися в НТШ. Проте Михайло Драгоманов не підтримав політику “нової ери”, яку розробляв Олександр Барвінський на початку 1890-х років, що і стало причиною припинення їх подальшої співпраці [10].

Не лишались осторонь “Руської історичної бібліотеки” і галицькі діячі, так, наприклад, Володимир Охрімович та Олександр Колеса допомагали поширювати примірники серії по Західній Україні [11].

У 1888 році Олександр Барвінський переїхав до Львова, де почалася нова сторінка його громадсько-просвітницького життя. Він вступає до Товариства імені Шевченка, яке його заходами у 1893 році набуває статусу наукового і при ньому створюються три секції: філологічна, історико-філософська та математично-природничо-лікарська.

ка. У тому ж 1893 році його обирають головою Наукового товариства імені Т. Шевченка, в якому він головує до 1896 року [12, арк. 2].

У подальшому, будучи депутатом Галицького крайового сейму і Віденського парламенту, Олександр Барвінський не полишав своєї громадсько-просвітницької діяльності. Він залишався дійсним, а з 1911 року почесним членом Наукового товариства ім. Шевченка, був членом товариства “Просвіта” та входив до президії Крайової шкільної ради. Він покладав усі свої сили на подальший розвиток національної науки та шкільництва в Східній Галичині.

Олександр Барвінський протягом усього свого життя вів активну громадсько-просвітницьку діяльність, був членом-засновником НТШ та товариства “Просвіта”, займався широкою видавничою діяльністю, був особисто знайомий з провідними діячами громадського руху Західної та Східної України, що дозволило йому зайняти одне з провідних місць у громадсько-просвітницькому русі Східної Галичини наприкінці XIX — на початку XX століття.

Література

1. Романів О. Сага роду Барвінських // Вісник НТШ. — 1993. — Ч. 6–7. — С. 16.
2. Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. — К.: Смолоскип, 2004. — 528. — 42 с.
3. “Записки історичні, літературні і етнографічні”. Записна книжка. 1864 — 1865 рр. // ЛНБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські), спр. 4088, п. 233 — 67 арк. — арк. 47–47 зв.
4. Поезії Тараса Шевченка. Том I (II). Накладом К. Сушкевича. У Львові. З друкарні “Закладу ім. Оссолинських” 1867 (1868). 276 + 6 (344 + 4) сторін.
5. Руська Читанка для висшої гімназії. — Львів: Друкарня Ін-ту Ставропільського, 1870. — Ч. 1. — 56 с.
6. Лисий В. Тернопільська філія “Просвіти” // Шляхами Золотого Поділля. Регіональний історично мемуарний збірник Тернопільщини. Т. 2. — Філадельфія, Па, 1970. — 182 с.
7. Протоколи засідань Тернопільської філії товариства “Просвіта” // Центральний державний історичний архів м. Львова, фонд 348 (Товариство “Просвіта”), оп. 1, спр. 32. — 72 арк.
8. Історія Руси. Ч. III. Русь під панованем Литви і Польщі аж до злуки сих держав під панованем Ягайлонів. Після руских і чужих істориків написав Ол. Барвінський. У Львові. Товариство “Просвіта”. З друкарні товариства ім. Шевченка, 1880. — 86с.

9. Антонович Володимир. Листи до Барвінського О. Г. 1891 — 1901. Прага; Відень; Київ. // ЛНБ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські), спр. 528, п. 54, 11 арк.
10. Листи Драгоманову М. від кореспондентів з прізвищами на “Б” // Центральний державний історичний архів м. Львів, ф. № 663 (Павлик М.), оп. № 2, спр. №72, арк. 36 зв.
11. Листи Барвінського О. та інших до Охримовича В. // Центральний державний історичний архів м. Львів, ф. № 372 (Охримович В.), оп. № 1, спр. 26, арк. 6.
12. Sprawozdanie Naukowego товариства імені Т. Шевченка 1893–1894 рр. // Центральний державний історичний архів м. Львів, ф. № 309 (НТШ), оп. № 1, спр. 22, 24 арк.

В. І. Дмитрук

Інститут історії України НАН України

УКРАЇНЬСЬКА РАДЯНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА В ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ПОДІЯХ 1968 РОКУ

50–60-ті роки ХХ ст. в радянській Україні стали роками утвердження і розквіту української радянської політичної еліти, яка перетворилася на партійно-державну бюрократію і в політологічній та історичній літературі отримала назву номенклатури. Оскільки Москва ретельно стежила за процесами формування національних номенклатур та контролювала їх, українська політична еліта не виступала самостійним суб'єктом. Однак після ХХ з'їзду КПРС розпочалося ширше знайомство номенклатури з життям за кордоном, можливість порівняння, проникнення забороненої літератури та поширення самвидаву. Усе це почало “підривати сліпу покірність самої еліти-номенклатури. До цього додалось інакомислення серед еліти, навіть її верхівки, що призвело до апатії, певного розчарування. Почалася ерозія номенклатурної еліти, деякі з її представників вступили в конфлікт із системою” [1].

Улітку 1968 р. сталася подія, яка хоча й не мала безпосереднього відношення до процесів інакомислення в Україні і в СРСР, однак справила на них колосальний вплив. У серпні цього року радянські війська разом з арміями інших країн — учасниць Варшавського договору вторглися в Чехословаччину [2].